

การเรียนรู้จากงานบริการวิชาการแก่สังคม (Service Learning) ผ่านประสบการณ์
ภาคสนาม : โครงการนวัตกรรมบ้านต้นแบบสุขภาวะ เทศบาลตำบลเขาพระงาม จ.ลพบุรี
A Perspective on Service Learning through Field Experience: Happy Home
Ward Innovation Project Khao Pra Ngam Tessaban Lopburi Province

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ณัฐพัชร สโรบล¹

Assistant Professor Nattapat Sarobol²

บทคัดย่อ

การบริการวิชาการแก่สังคม (Service Learning) ก่อให้เกิดการเรียนรู้สถานการณ์ ประเด็นและมุมมองต่างๆทางสังคม ผลผลิตและผลลัพธ์จากโครงการบริการวิชาการแก่สังคมเป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จเท่านั้น แต่ไม่ได้สะท้อนให้เห็นว่าแท้จริงการเรียนรู้ที่จากโครงการมีอะไรบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่เกิดขึ้นจากการทำงานภาคสนาม หรือ ชุมชน ซึ่งในบทความนี้ ผู้เขียนใช้คำว่า “ห้องเรียนชุมชน” เป็นสิ่งที่อยากนำเสนอเพื่อจุดประกายความคิดใหม่ๆให้กับการทำงานบริการวิชาการแก่สังคม

การนำเสนอบทความวิชาการนี้นำเอาประสบการณ์การทำงานบริการวิชาการแก่สังคมร่วมกับเทศบาลตำบลเขาพระงาม จังหวัดลพบุรีมาสะท้อนมุมมอง การเรียนรู้จากการทำโครงการร่วมกันตลอดระยะเวลา 2 ปีที่ผ่านมา ข้อมูลที่รวบรวมมานำเสนอในบทความวิชาการนี้ เป็นข้อมูลที่เกิดขึ้นจากการลงภาคสนาม การเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน การสังเกต การสัมภาษณ์ และการประชุมร่วมกับชุมชน บทความวิชาการนี้มุ่งนำเสนอสาระสำคัญ 2 ประเด็น ได้แก่ 1) กระบวนการขับเคลื่อนงานบริการวิชาการแก่สังคมทั้งแง่มุมมองและแง่ปฏิบัติ 2) นำเสนอบทวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานภาคสนาม ตัวอย่างของผลงานจะสะท้อนวิธีคิดร่วมกันของคนทำงานจริงในพื้นที่สู่การออกแบบนวัตกรรม

¹อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

² Lecturer, Faculty of Social Administration, Thammasat University, Thailand

E-mail : familypooh@hotmail.com

คำสำคัญ : การเรียนรู้จากงานบริการวิชาการแก่สังคม, ห้องเรียนชุมชน, การเรียนการสอนที่เน้นการคิดและลงมือปฏิบัติ, นวัตกรรม

Abstract

According to National Service Learning Clearinghouse, service learning is a teaching and learning strategy that integrates meaningful community service to enrich the learning experience, teach civic responsibility and strengthen communities. In this article, understanding and knowledge about learning service occurring through a field experience in the community were revealed. Community engagements through partnership with Khao Pra Ngam Tessaban, Lopburi province for two years were reflected. Data were collected by observation, interview and discussion with a community partner. The findings revealed both positive and negative aspects of service learning. The analysis of the real characteristics of service learning in this community in order to enhance the innovation design was also presented.

Keywords : Service Learning, Community Engagements, Partnership, Innovation

บทนำ

นโยบายด้านการศึกษาระยะ 10 ปีที่ผ่านมา มหาวิทยาลัยกำหนดนโยบายมุ่งเน้นให้แต่ละคณะให้ความสำคัญกับการบริการวิชาการแก่สังคม โดยเน้นให้เกิดกระบวนการสร้างการเรียนรู้ผ่านงานบริการวิชาการ (Service Learning) ควบคู่กับการออกแบบการเรียนการสอนที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันในรูปแบบที่เรียกว่า “การเรียนการสอนที่เน้นการคิดและลงมือปฏิบัติจริง ” (Active Learning) หลักการที่แท้จริงของการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ผ่านงานบริการวิชาการนั้นไม่เพียงต้องการให้เกิดผลงานทางวิชาการเป็นที่ประจักษ์ต่อสังคม แต่เป้าหมายแท้จริงคือ การมุ่งหวังให้เกิดการผสมองค์ความรู้ระหว่างสถาบันการศึกษาและชุมชนในฐานะของการเป็นหน่วยทางสังคมที่มีความเป็นพลวัตและ

เปลี่ยนแปลงในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการเคลื่อนย้ายประชากร สุขภาวะ ประเพณี วัฒนธรรม กฎหมาย การศึกษา สิ่งแวดล้อม จิตวิญญาณ ตลอดจนวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่เปลี่ยนแปลงและเกิดปรากฏการณ์ที่ต้องการการสนับสนุนความรู้ใหม่ๆ ทางวิชาการเข้าไปช่วยพัฒนาให้ดีขึ้น ประกอบกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยที่มีอุดมการณ์ที่ชัดเจนในการเป็น “มหาวิทยาลัยเพื่อประชาชน” ดังนั้น การดำรงไว้ซึ่งการให้บริการทางวิชาการจึงเป็นเป้าหมายที่สำคัญเทียบเท่ากับการผลิตบัณฑิตออกไปปรับใช้สังคม แต่การทำความเข้าใจกับเป้าหมายและกระบวนการในการทำงานร่วมกับชุมชน ภายใต้การจัดบริการวิชาการแก่สังคมเป็นเรื่องใหม่และปฏิเสธไม่ได้ว่าแต่ละคณะที่มีศาสตร์ความรู้เฉพาะทางที่ชัดเจนต่างต้องการการเรียนรู้ในทางบริการวิชาการแก่สังคมด้วยเช่นกัน เพราะไม่ได้หมายความว่าศาสตร์ความรู้ที่มีนั้นจะสามารถนำไปปรับใช้แบบเทน้ำลงไปในโหลได้ทุกเรื่อง เพราะเมื่อไหร่ก็ตามที่ทำงานอย่างไม่เข้าใจ ศาสตร์ความรู้จึงเปรียบเสมือนน้ำที่เทลงไปแล้วไม่สามารถผสมกับน้ำเดิมในขวดโหลได้ กลายเป็น “สองน้ำ” และอาจสร้างความแตกแยกให้เห็นชัดเจนมากขึ้น ดังนั้น “ศาสตร์” อาจต้องการการประยุกต์ ผสม ปรับเปลี่ยน และในบางครั้งศาสตร์ความรู้เฉพาะด้านต้องการบูรณาการให้เป็นองค์รวม ถือเป็นเรื่องท้าทายและจากโจทย์ดังกล่าวนี้ มหาวิทยาลัยจึงมีความพยายามเป็นอย่างมากในการสร้างพื้นที่ให้เกิดการเรียนรู้และทำงานร่วมกัน หากแต่ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร

การเขียนบทความวิชาการนี้ ต้องการนำเสนอมุมมองในฐานะนักวิชาการที่มีโอกาสทำงานบริการวิชาการแก่สังคม (Service Learning) โดยการนำเสนอนี้เพียงเพื่อต้องการเปิดมุมมองใหม่โดยหยิบเอาตัวอย่างจริงที่เกิดขึ้นจากการทำงานภาคสนามเข้ามาช่วยอธิบายให้เห็นปรากฏการณ์บางอย่างและเห็นถึงกระบวนการที่อาจนำไปสู่ความสำเร็จ และกระบวนการคิดที่ยังต้องนำกลับมาทบทวนในฐานะของคนทำงานร่วมกับชุมชน การนำเสนอแบ่งออกเป็น 2 ประเด็นหลัก ประเด็นแรก ต้องการนำเสนอกระบวนการทั้งในเชิงบวกและเชิงลบที่เกิดขึ้นจริงจากประสบการณ์ภาคสนาม ข้อมูลที่นำมาเขียนในบทความชิ้นนี้อาจไม่สามารถใช้อ้างอิงกับพื้นที่อื่น เพราะเลือกหยิบตัวอย่างเพียง 1 พื้นที่มาอธิบายประกอบ ประเด็นที่ 2 เพื่อนำเสนอบทวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจริงจากการทำงานภาคสนาม

ตัวอย่างผลงานจะสะท้อนวิธีคิดและกระบวนการของงานบริการวิชาการแก่สังคมอย่างชัดเจน ไม่ฉาบฉวยและมีข้อมูลเชิงประจักษ์ที่มีการวิเคราะห์และถูกถ่ายทอดยังเวทีวิชาการนานาชาติมาแล้ว บทความนี้จึงมุ่งเน้นให้เกิดการถ่ายทอดที่ผสมผสานกันระหว่างกระบวนการและผลเชิงประจักษ์ เพื่อให้ผู้อ่านสามารถทำความเข้าใจได้โดยง่ายอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กันและเห็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม

วัตถุประสงค์การศึกษา

1. เพื่อนำเสนอมุมมองประสบการณ์ต่อกระบวนการขับเคลื่อนงานบริการวิชาการแก่สังคมทั้งแง่บวกและแง่ลบ
2. เพื่อนำเสนอบทวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจริงจากการทำงานภาคสนามและการสะท้อนวิธีคิดร่วมกัน แนวทางการแก้ไขปัญหา ผ่านตัวอย่างของโครงการนวัตกรรมบ้านต้นแบบสุขภาวะ

การศึกษาข้อมูลในพื้นที่

การเก็บข้อมูลด้วย 3 วิธีหลัก คือ 1) ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ข้อมูลสถานการณ์ในพื้นที่ สถิติจำนวนประชากร โครงการที่ผ่านมา 2) การสนทนากลุ่มผู้ปฏิบัติงานโดยกำหนดประเด็นการสนทนา ประกอบด้วย สถานการณ์ปัญหาผู้ป่วยติดเตียงในชุมชน การจัดการปัญหา ปัญหาอุปสรรคในการทำงาน การเรียนรู้แนวคิดสำคัญในการทำงาน 3) การสัมภาษณ์ผู้สูงอายุและครอบครัว โดยกำหนดแนวคำถามแบบเจาะจง และ 4) การสังเกต ได้แก่ สภาพบ้าน อุปกรณ์สิ่งอำนวยความสะดวกของผู้ป่วย ปฏิสัมพันธ์ของผู้ป่วยกับครอบครัวหรือผู้ดูแล

มุมมองต่อการเรียนรู้จากงานบริการวิชาการแก่สังคม (Service Learning)

มีนักวิชาการพยายามให้คำอธิบายคำว่า “งานบริการวิชาการแก่สังคม” (Service Learning) แตกต่างออกไปในหลายแง่มุม กรอบคิดหลักเน้นว่าการบริการสังคมเป็นการผสมผสานและรวมพลังกันระหว่างการสอนและการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดการเพิ่มพูน

องค์ความรู้เฉพาะตัวผู้เรียน หลักการสำคัญ เพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างครูผู้สอน ผู้เรียน และสมาชิกชุมชน และร่วมกันทำความเข้าใจต่อประเด็นทางสังคมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ผ่านการสะท้อน โดยนักศึกษาสามารถทบทวนความรู้ และประสบการณ์ในเรื่องนั้นๆ ของตนเองอย่างเป็นระบบ มีความชัดเจนเป็นรูปธรรม ซึ่งนับเป็นการเพิ่มพูนคุณภาพของการเรียนและการจัดบริการภายใต้เงื่อนไข ประกอบด้วย การศึกษาร่วมกัน (Co -Education) การเรียนรู้ร่วมกัน (Co-Learner) การจัดบริการร่วมกัน (Co-Service) และการสร้างให้เกิดร่วมกัน (Co-Generator) (Clayton, 2006) ในขณะที่ Thomas Ehrlich (1996) ได้ให้คำจำกัดความมุ่งเน้นการเชื่อมโยงระหว่างศาสตร์ความรู้และการจัดบริการในชุมชน การเรียนรู้เริ่มต้นจากปัญหาที่มีอยู่ อย่างไรก็ตาม ความน่าสนใจประการหนึ่งคือ การตั้งคำถามเกี่ยวกับ ความแตกต่างของการเรียนรู้ด้วยการบริการสังคม (Service Learning) กับการจัดบริการในชุมชน (Community Service) ซึ่งมีการให้คำอธิบายเกี่ยวกับการจัดบริการในชุมชนว่าเป็นเรื่องที่ไม่จำเป็นต้องอาศัยศาสตร์และการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ แต่อาจเป็นการทำงานแบบสมัครใจหรืออาสาลงไปช่วยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พัฒนา หรือช่วยเหลือแบบเฉพาะหน้า แต่ก็ยังมีการให้คำอธิบายเกี่ยวกับการรวมเข้าไว้ด้วยกัน ระหว่าง Service Learning และ Community service โดยเรียกว่า Community Service Learning หรือ Community Engagement ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ การทำงานร่วมกันกับชุมชนแบบเรียกได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกันและกันของ The University of British Columbia (UBC) of Canada มีจุดยืนที่ชัดเจนเรื่องของการเรียนรู้จากงานบริการวิชาการแก่สังคม (Service Learning) ทำให้นักศึกษาเห็นความเชื่อมโยงทฤษฎีที่เกิดขึ้นในห้องเรียนกับการนำไปประยุกต์ใช้ได้ สถานการณ์จริงในชีวิตมนุษย์และในสถานการณ์ต่างๆ โดยมีตัวอย่างโครงการที่น่าสนใจ อาทิ Co-Curricular Community Service Learning (CSL), Community Technology Programb (CTP) และ Youth Mentoring Programs-off campus โครงการต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นการเปิดพื้นที่ให้นักศึกษามีโอกาสทำงานในชุมชนและสถานการณ์จริง เป็นการมองเห็นการเรียนรู้เชิงประสบการณ์นิยมที่ผู้เรียนได้มีโอกาสมือทำกิจกรรมเพื่อสังคม โดยที่กิจกรรมนั้นจะช่วย

ให้ผู้เรียนได้สะท้อนคิดและมองเห็นความสำคัญของการทำกิจกรรมจิตอาสา (ศุภรัตน์ รัตนมุขย์, 2556)

เมื่อกล่าวมาถึงการให้คำจำกัดความที่แตกต่างกันออกไป คงไม่ใช่เรื่องผิดแปลก แต่ขึ้นอยู่กับว่าผู้นำแนวคิดการเรียนรู้ด้วยการบริการสังคมไปใช้ในบริบทใด และในวิชาอะไร อย่างเช่น การมองเรื่องการทำกิจกรรมเพื่อสังคมถูกยกขึ้นมาอย่างชัดเจนในการเรียนการสอนวิชา มธ.100 ความเป็นพลเมืองกับความรับผิดชอบต่อสังคมซึ่งเป็นวิชาในระดับปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และในบางคำจำกัดความอาจลงลึกไปถึงเรื่องการโยงองค์ความรู้ที่เข้มข้นด้วย ในกรณีของการประยุกต์ใช้ในรายวิชาที่มีเนื้อหาวิชาที่มุ่งเน้นมากกว่าการทำกิจกรรมเพื่อสังคมแต่เพียงอย่างเดียว การหยิบเอาเรื่องการให้คำจำกัดความจึงมีความเข้มข้น หนักเบาตามบริบทของรายวิชาที่ถูกนำไปปรับใช้ การอธิบายความหมายก็เพื่อให้เข้าใจถึงการนำไปปรับใช้อย่างเหมาะสมเท่านั้น แต่ข้อพิจารณาที่ผู้เขียนนำมาเสนอในบทความฉบับนี้เกี่ยวกับมุมมองต่อการเรียนรู้ด้วยงานบริการวิชาการแก่สังคมนั้นเป็นเรื่องของการมีส่วนร่วมและการให้ความหมายต่อการเรียนรู้ โดยอธิบายมุมมองไว้ 2 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นแรกคือ ขาดปฏิสัมพันธ์และการสร้างการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของชุมชน แม้ว่าจะมีการโต้เถียงว่า การมีส่วนร่วมที่แท้จริงเป็นเพียงคำพูดนามธรรมเท่านั้น และไม่สามารถทำให้เกิดจริงในบางกรณี แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า การเรียนรู้ต้องเกิดจากสองฝ่าย เพราะต้องมีการแลกเปลี่ยน พูดคุยและทำงานร่วมกัน หากแต่การที่หน่วยงานหรือสถาบันการศึกษาลงไปทำงานฝ่ายเดียวและอ้างว่าได้ลงไปจัดบริการชุมชนแล้ว การจัดบริการดังกล่าวจึงปราศจาก “การเรียนรู้โดยสิ้นเชิง” และเป็นที่น่ากังวลด้วยว่า มีโครงการลักษณะดังกล่าวจำนวนไม่น้อย การเรียนรู้ด้วยการบริการสังคม จึงกลายเป็นแค่การบริการสังคมเท่านั้น หรือเป็นการทำโครงการจิตอาสา ซึ่งไม่ต่างกับที่ได้นำเสนอคำจำกัดความของการบริการในชุมชน (Community Service) ไว้ในตอนต้น ด้วยเหตุนี้จำเป็นต้องคัดแยกว่าอะไรที่เรียกว่า เรียนรู้จากงานบริการวิชาการแก่สังคมและอะไรเป็นการบริการในชุมชนเท่านั้น ซึ่งต่างก็มีข้อดีด้วยกันทั้งคู่ แต่ในความเป็นจริง สิ่งที่ศาสตร์ทางวิชาการต้องการมากที่สุดคือ สิ่งที่ได้เรียนรู้ที่นักวิชาการสามารถนำมาพัฒนาหรืออธิบาย

ทฤษฎีที่เราพยายามนำลงไปใช้ได้อย่างไรบ้าง หรืออาจไม่จำเป็นต้องใช้ศาสตร์ในการทำงานเสมอไป แต่อะไรที่เกิดการเรียนรู้ใหม่บ้าง ซึ่งมีงานวิจัยเกี่ยวกับการเรียนรู้จากการบริการวิชาการแก่สังคมน้อยมากที่นำเสนอแง่มุมของการเรียนรู้ ส่วนใหญ่แค่อธิบายกับสังคมว่ามีโครงการอะไรเกิดขึ้นกับชุมชนบ้างและชุมชนได้อะไร แต่สิ่งที่สำคัญไม่น้อยกว่ากันคือ **ทั้งสถาบันการศึกษาและชุมชนเรียนรู้อะไรร่วมกัน**

ประเด็นต่อมา เป็นเรื่องที่นักวิพากษ์วลเกี่ยวกับความพยายามทำให้เกิดโครงการมากมายโดยขาดการมองเรื่องการให้ความหมายต่อสิ่งที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะเรื่องความสัมพันธ์และเชื่อมโยงระหว่างสถาบันการศึกษากับชุมชน ทั้งในแง่ของความเกาะเกี่ยวกันอย่างแนบแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวระหว่างหน่วยงานทางวิชาการกับชุมชน การมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน ความหมายนั้นเป็นเรื่องที่อยู่ภายในจิตใจของคนทำงาน ต้องอาศัยความเคารพซึ่งกันและกัน ความไว้วางใจ การยอมรับ และความสามารถในการรับฟังและพร้อมที่จะเรียนรู้ร่วมกันอย่างจริงใจ ประเด็นของการให้ความหมายในการทำงานร่วมกันนี้แทบไม่ได้ถูกหยิบมานำเสนอเลยในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้จากงานบริการวิชาการแก่สังคม หรือแม้แต่ความหมายที่นักศึกษาเองได้สัมผัสหรือเรียนรู้จากการทำงานร่วมกับเพื่อนมนุษย์ ซึ่งมีความหมายลึกซึ้งมากกว่าแค่การเรียนรู้และการทำโครงการให้สำเร็จลุล่วงเท่านั้น ตัวชี้วัดผลผลิตของเรื่องการบริหารวิชาการแก่สังคม จึงถูกมองในแง่มุมของผลผลิต ผลลัพธ์ ความยั่งยืน หากแต่ความหมายภายในจิตใจของการที่ต่างฝ่ายต่างได้เรียนรู้ไม่ค่อยถูกนำมากล่าวถึง หากนำเอามุมมองของผู้เขียนทั้ง 2 ประการมาเชื่อมต่อกัน จะเห็นได้ว่า การสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงกับเรื่องของการให้ความหมายในการทำงานและเรียนรู้ร่วมกันเป็นเรื่องที่สัมพันธ์และแยกจากกันไม่ได้

กระบวนการขับเคลื่อนงานบริการวิชาการแก่สังคม

การเคลื่อนงานบริการวิชาการนั้นเป็นจุดประสงค์หลักของบทความวิชาการฉบับนี้ ที่อยากจะถ่ายทอดกระบวนการที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ภาคสนามหรือในชุมชนนั่นเอง ความเป็นจริงนั้นกระบวนการเรียนรู้ด้วยการบริการสังคมเกี่ยวข้องกับการจัดรูปแบบการเรียนการสอนที่ไม่ใช่แบบผู้สอนเป็นศูนย์กลาง (Passive Learning) อีกต่อไป แต่เป็นการเรียนการสอนที่เน้นการคิดและลงมือปฏิบัติ (Active Learning) ซึ่ง

หมายถึง กระบวนการจัดการเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีบทบาทในการคิด วิเคราะห์ แยกแยะ ตอบ ฟัง พูด อ่าน เขียนและสามารถประเมินค่าของสิ่งต่างๆและจัดการแก้ไขปัญหาได้ ตลอดจนผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนการสอนและได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง (ณัฐพัชร สโรบล, 2558) เมื่ออธิบายมาถึงส่วนนี้ จึงต้องขยายความต่อด้วยว่า Service Learning และ Active Learning เกี่ยวข้องกันได้อย่างไร ทั้ง 2 คำนี้มีความเชื่อมโยงในแง่ที่ว่า Active Learning เป็นรูปแบบและวิธีการจัดการเรียนการสอน โดยมี Service Learning เป็นตัวช่วยและเป็นเครื่องมือในการสนับสนุนให้การเรียนการสอนนั้นไม่ใช่แบบ passive อีกต่อไป

อย่างไรก็ตาม หากผู้สอนนำเสนอว่า วิชาที่สอนนั้นเป็นวิชาที่มีการส่งให้นักศึกษา ลงไปทำโครงการบริการวิชาการแก่ชุมชน ก็ไม่อาจสรุปได้ว่า วิชานั้นเป็นวิชาที่เน้นการคิด และการลงมือปฏิบัติ (Active Learning) ได้เสมอไป เพราะรูปแบบการจัดการเรียนการสอนมีความสำคัญเท่าๆ กับการให้นักศึกษา ลงไปทำโครงการ และเราพบเห็นตัวอย่างอยู่ไม่น้อยว่านักศึกษา ลงไปทำโครงการแบบจัดให้ สงเคราะห์ หรือช่วยเหลือเฉพาะหน้า ซึ่งจะเกิดการเรียนรู้อย่างลุ่มลึกได้น้อยมาก เพราะรูปแบบการเรียนการสอนไม่ได้เอื้ออำนวยให้เกิดการคิดและปฏิบัติอย่างเหมาะสม ดังนั้น การจัดรูปแบบการเรียนการสอนให้นักศึกษา คิดและปฏิบัติช่วยสนับสนุนให้การบริการวิชาการแก่สังคมเกิดการเรียนรู้ได้แท้จริง คำ 2 คำนี้จึงแทบจะแยกออกจากกันไม่ได้โดยเฉพาะเมื่อใช้ในระบบการศึกษา

การอธิบายต่อไปนี้มีความเกี่ยวข้องกับนิยามของการเรียนรู้ด้วยการบริการ วิชาการแก่สังคมอยู่ไม่น้อย เพราะมีการให้คำจำกัดความในตอนต้นที่กล่าวว่า การบริการ วิชาการแก่สังคมนั้นเป็นการเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากปัญหา ซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบหนึ่งของ Active Learning คือ การเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน (Problem Based) ในขณะที่ นักศึกษาบางคนโต้แย้งว่าเมื่อได้รับโจทย์ให้ทำโครงการบริการวิชาการ เราก็อาจเริ่มต้น จากโครงการเป็นฐาน (Project Based) ก่อนก็ได้แล้วค่อยไปศึกษาดูว่าปัญหามีอะไร จุดเริ่มต้นของกระบวนการในการลงทำงานร่วมกันกับชุมชนนี้เอง เป็นกระบวนการที่ ก่อให้เกิดผลเชิงลบเสียก็ว่าได้ ผู้เขียนไม่ได้ต้องการปฏิเสธว่าการค้นหาปัญหาหรือการ

ทำงานบนฐานของปัญหานั้นไม่สำคัญ แต่จากประสบการณ์ทำงานภาคสนามทำให้เห็นชัดเจนว่า

1) การค้นหาปัญหาหรือการใช้ปัญหาเป็นฐานในการทำงานจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อเราเข้าใจปรากฏการณ์ สถานการณ์และข้อมูลของชุมชนนั้นในภาพรวมเสียก่อนหรือที่เรียกว่า (Community and Situation Based) และเป็นกระบวนการทำงานเชิงบวกมากกว่าการมุ่งเน้นที่ปัญหา เห็นได้จากตัวอย่าง วิชาฝึกภาคปฏิบัติ 2 (สค.302) เป็นวิชาที่มีการจัดโครงการบริการสังคม (Service Learning Project) ของคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ การหยิบเอาวิชาดังกล่าวมาเป็นตัวอย่างต้องทำความเข้าใจก่อนว่า ผู้เขียนไม่ได้มองว่าทุกโครงการที่เกิดขึ้นภายใต้วิชานี้สร้างให้เกิดการเรียนรู้ด้วยการบริการสังคมได้ทั้งหมด จากเงื่อนไขปัจจัยที่ได้อธิบายในส่วนของคำจำกัดความข้างต้นแล้ว โดยวิชาดังกล่าวส่งเสริมการเรียนรู้ที่เน้นการมีส่วนร่วมและการลงมือปฏิบัติจริง มีการเปิดพื้นที่ให้นักศึกษานำองค์ความรู้ที่ได้จากการเรียนในชั้นเรียน ไปทดลองและฝึกปฏิบัติอย่างเข้มข้นในชุมชน และมีตอนหนึ่งที่ผู้เขียนเริ่มจุดประกายการทำงานชุมชนกับนักศึกษาด้วยคำพูดที่ว่า “ในการลงไปทำงานในชุมชนนั้น ความรู้มันกว้างขวางมากไม่ใช่แค่เรื่องทางวิชาการเท่านั้น แต่อยากให้ศึกษามองให้กว้างๆ ทั้งเรื่องของชุมชน การปรับตัว การใช้ชีวิต อาหารการกิน วัฒนธรรม การเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน การเรียนรู้วัฒนธรรมประเพณี จะช่วยให้นักศึกษาเข้าใจชุมชนได้อย่างแท้จริงและเป็นการฝึกฝนตนเองในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมอีกด้วย” โดยไม่ได้มีการเน้นย้ำว่า การทำงานนั้นต้องเริ่มจากปัญหาของชุมชนเสมอไป แต่ให้เริ่มจากเรื่องรอบตัว หรือที่เรียกว่า กระบวนการศึกษาห้องเรียนชุมชนให้เราและเขาได้คุ้นเคยกันเสียก่อน ซึ่งอาจสรุปได้ว่า กระบวนการเชิงบวกย่อมนำไปสู่ความคิดเชิงบวกด้วยเช่นกัน

2) ขั้นการเรียนรู้และศึกษาห้องเรียนชุมชน (Community Learning and Study) ขั้นการเรียนรู้เป็นขั้นที่การคิดและการลงมือปฏิบัติเกิดขึ้นชัดเจนที่สุด อาจารย์เป็นเพียงผู้ให้คำแนะนำ (Coaching) เท่านั้น การเรียนในห้องเรียนชุมชนนั้นจะเอากฎเกณฑ์ที่ตายตัวมาบอกว่าควรนับ 1 ไป 2 เป็นเรื่องที่ทำได้ยาก นักศึกษาควรเริ่มต้นจากตนเองว่ามีความสนใจอะไร สิ่งใด หรือประเด็นอะไรที่ต้องการศึกษาให้ถ่องแท้จากห้องเรียนชุมชน ใน

ขั้นนี้ กระบวนการเชิงบวกอีกประการหนึ่งคือ การปล่อยให้ นักศึกษาคิดได้อย่างอิสระ นอกจากนี้ การศึกษาแบบอิสระ จากประสบการณ์ทำงานภาคสนามร่วมกับนักศึกษา พบว่า นักศึกษาใช้การศึกษาผ่านทักษะการใช้ชีวิตจริง (Life-Skill Based Learning) ร่วมกับคนในชุมชน นักศึกษาไม่มีกรอบใดๆในการศึกษาแต่ใช้ชีวิตอย่างธรรมชาติตามวิถีคนในชุมชน ผ่านการมองและคิดสะท้อนเรื่องราวจากวิถีชีวิตนั้น ซึ่งพบว่า เมื่อนักศึกษาใช้ชีวิตจริงแล้วมองวิถีนั้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป นักศึกษาสามารถอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนผ่านเรื่องราววิถีชีวิตที่ใกล้เคียงกับตัวเขามาก ราวกับว่าเขาเป็นหนึ่งในสมาชิกชุมชน จึงนับว่าห้องเรียนชุมชนนี้ สามารถสร้างให้เกิด Active Learning ได้อย่างกลมกลืนและเป็นธรรมชาติ ปัจจัยที่สำคัญคือ การเข้าไปฝังตัวในชุมชน ดังนั้น การจัดบริการวิชาการแก่ชุมชนที่นักศึกษาเป็น “คนนอก” ชุมชน ใช้วิธีการที่กล่าวมาไม่ได้ กระบวนการเรียนรู้ผ่านทักษะการใช้ชีวิตจริงเหมาะสมกับการเป็น “คนใน” เท่านั้น

ในขณะเดียวกัน ประสบการณ์ภาคสนามทำให้เห็นกระบวนการเชิงลบเกิดขึ้นพร้อมๆ กันเมื่อก้าวผ่านขั้นของการศึกษาชุมชนเข้าสู่ขั้นตอนออกแบบและลงมือปฏิบัติ เมื่อต้องเกิดโครงการหรือกิจกรรม เกิดช่องว่างหลายประการในขั้นของการออกแบบนี้ ไม่ว่าจะเป็น ช่องว่างขององค์ความรู้ เช่น สมาชิกในชุมชนคิดว่าตนเองไม่มีความรู้เท่าทัน นักศึกษาหรืออาจารย์ที่ลงไปทำงาน เลยมองว่าโครงการเป็นเรื่องของนักศึกษาและปฏิเสธที่จะเข้าร่วมคิดและวางแผน ช่องว่างการมีส่วนร่วม เป็นเรื่องธรรมดาที่ไม่อาจกำหนดให้คนทั้งชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ดังนั้น เรื่องของจำนวนไม่ได้มีความสำคัญเท่ากับระดับของการมีส่วนร่วมที่เท่าเทียมกันและเป็นแนวระนาบ แต่ส่วนใหญ่พบว่า เป็นแบบแนวตั้งที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถูกชักจูงโน้มถ่วง ช่องว่างของระยะเวลา โดยส่วนใหญ่การบริการวิชาการแก่สังคมที่เชื่อมโยงกับรายวิชาต่างๆ มักถูกทำภายใต้เงื่อนไขของระยะเวลา เช่น ต้องเสร็จสิ้นภายใน 1 ภาคการศึกษา หรือภายใน 2 เดือนของการลงไปทำงาน เป็นต้น ทำให้การเกิดโครงการถูกเร่งรัดมากเกินไป หรือแทบเรียกได้ว่า การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่าง นักศึกษา อาจารย์กับสมาชิกในชุมชนยังแทบไม่เกิดขึ้นเสียด้วยซ้ำ เงื่อนไขของกระบวนการจัดการเรียนการสอนนั้นจึงเป็นกระบวนการเชิงลบก็ว่าได้ และทำให้การจัดบริการวิชาการแก่สังคมยังไม่สามารถไปถึงเป้าหมายหลักที่ต้องการได้ เพียงแต่มีโครงการเกิดขึ้นเท่านั้น

ข้อเสนอแนะที่ถูกลำเสนอในส่วนนี้ เป็นทางเลือกหนึ่งที่ทดลองใช้จากประสบการณ์การทำงานภาคสนาม โดยโครงการที่หยิบมานำเสนอในครั้งนี้คือ โครงการนวัตกรรมบ้านต้นแบบสุขภาวะ เทศบาลตำบลเขาพระงาม จลพบุรี เป็นโครงการบริการวิชาการแก่สังคมที่คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทำร่วมกับเทศบาลตำบลเขาพระงาม โดยมีนักศึกษาฝึกภาคปฏิบัติ อาจารย์ และสมาชิกชุมชนดำเนินโครงการร่วมกัน และเป็นโครงการที่ได้รับรางวัล Public Service Innovation Awards จาก UNPSA ประจำปี 2017 ทางออกหนึ่งที่จะช่วยลดกระบวนการเชิงลบได้คือ อาจารย์ผู้รับผิดชอบโครงการบริการวิชาการแก่สังคมนั้น ต้องเริ่มต้นจากการทำงานร่วมกับพื้นที่เสียก่อน มีความเข้าใจในบริบทและสถานการณ์ของพื้นที่เป็นอย่างดี ก่อนที่จะส่งนักศึกษาลงไปทำงานร่วมกับพื้นที่ มีคำถามว่า? ในความเป็นจริง โครงการบริการวิชาการต่างๆ ที่ทำนั้น อาจารย์ผู้สอนเองรู้จักและเข้าใจสถานการณ์และปรากฏการณ์ในพื้นที่มากน้อยแค่ไหน อย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเชี่ยวชาญของอาจารย์ผู้รับผิดชอบโครงการกับสถานการณ์หรือประเด็นในพื้นที่นั้นควรต้องมีความสัมพันธ์สอดคล้องกันหรือมีความสนใจที่ใกล้เคียงกัน เพราะความสนใจเป็นมูลเหตุจูงใจให้เกิดความต้องการอยากเรียนรู้ร่วมกันในทางตรงกันข้าม หากผู้สอนหรือผู้รับผิดชอบโครงการไม่มีข้อมูลหรือความสนใจในประเด็นที่ทำงานด้วย แน่นนอนที่สุดว่า การเดินร่วมทางกันกับชุมชนนั้นเป็นไปได้ยาก โดยในพื้นที่เทศบาลตำบลเขาพระงามนั้น ก่อนที่คณะฯจะส่งนักศึกษาลงไปทำงานกับพื้นที่ในช่วงเวลา 1 ปีแรกเป็นช่วงที่อาจารย์ต้องศึกษาข้อมูลของพื้นที่อย่างลุ่มลึก ประเมินสถานการณ์และพูดคุยกับพื้นที่และคนในชุมชนอย่างต่อเนื่องจนเกิดเป็นสัมพันธภาพร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษากับคนในพื้นที่ กระบวนการดังกล่าวไม่ได้ถูกกำหนดให้อยู่บนเงื่อนไขของระยะเวลาแต่อย่างใด แต่เน้นการสร้างคุณค่าให้เกิดร่วมกันมากกว่า โดยเฉพาะเรื่องของสัมพันธภาพ เมื่ออธิบายมาถึงส่วนนี้จึงอยากสรุปประเด็นสำคัญจากการทำงานภาคสนามว่า สิ่งที่คุณทำโครงการบริการวิชาการแก่สังคมไม่ควรมองข้าม คือ สัมพันธภาพและปฏิสัมพันธ์ที่ต้องอาศัยระยะเวลา ความคุ้นเคย การสร้างความไว้วางใจ และการแสดงออกซึ่งความจริงใจ ข้อเสนอแนะสำหรับนักศึกษา คือ การต่อยอดจากสิ่งเดิมที่มีอยู่ เป็นเทคนิคที่อยากนำเสนอสำหรับการฝึกภาคปฏิบัติที่ต้องทำงานภายใต้

ระยะเวลาจำกัด การเริ่มจากศูนย์เป็นเรื่องยาก แต่ให้มองจากฐานเดิมที่ชุมชนมีอยู่และให้ความสำคัญกับการศึกษาชุมชนอย่างลุ่มลึกจะเข้าใจได้ว่า ฐานเดิมที่ชุมชนมีอยู่คืออะไร ซึ่งผู้เขียนได้อธิบายกรณีตัวอย่างการต่อยอดจนเกิดเป็นนวัตกรรมในส่วนต่อไป

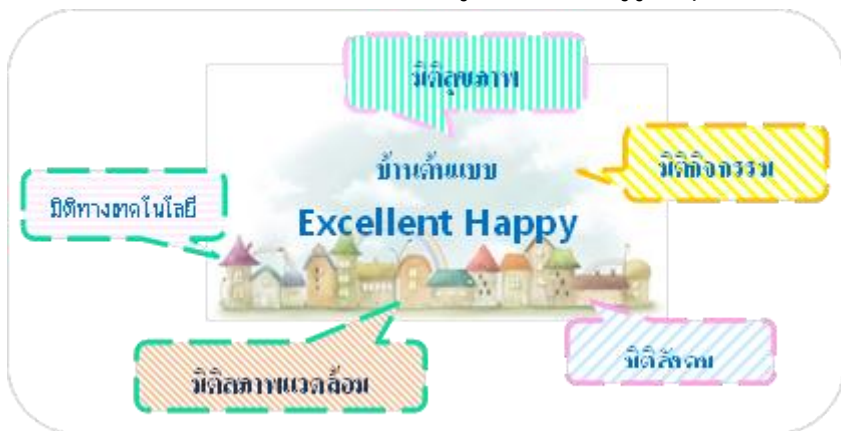
การทำโครงการบริการวิชาการจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนมากกว่าการทำให้เกิดโครงการในชุมชนเท่านั้น หรือท้ายที่สุด ผู้เขียนเชื่อว่าหากไม่มีผลผลิตในรูปโครงการเกิดขึ้น แต่ชุมชน นักศึกษา อาจารย์มีความรู้สึกร่วมและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแม้แค่เพียงศึกษาชุมชนย่อมเกิดการเรียนรู้มากกว่าการเกิดโครงการแบบฉาบฉวย ในส่วนต่อไปจะนำเสนอบทวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจริงจากการทำงานภาคสนาม ตัวอย่างของผลงานจะสะท้อนวิธีคิดจากกระบวนการของงานบริการวิชาการแก่สังคมอย่างชัดเจน

บทสะท้อนวิธีคิดจากโครงการนวัตกรรมบ้านต้นแบบสุขภาวะ

บ้านต้นแบบสุขภาวะ สำหรับผู้ป่วยเรื้อรังและผู้สูงอายุ เป็นโครงการบริการวิชาการแก่สังคมที่คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ดำเนินการร่วมกับเทศบาลตำบลเขาพระงาม จ. ลพบุรี การเกิดโครงการดังกล่าวไม่ได้เริ่มจากศูนย์แต่มีการทำความเข้าใจสถานการณ์ของชุมชนผ่านการทำงานร่วมกันของทั้งสถาบันการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชน ทำให้คิดออกแบบต่อยอดจากโครงการเครือข่ายดูแลผู้ป่วยเรื้อรังในชุมชนและการบริการช่วยเหลือผ่านทางโทรศัพท์ไร้สาย (TOT) ที่มีอยู่เดิม

โครงการบ้านต้นแบบเกิดขึ้นในปี 2558 ริเริ่มด้วยแนวคิดการทำงานกับบ้านของผู้ป่วยเรื้อรังให้มีความสมบูรณ์พร้อมในทุกมิติของการบริการ ไม่ใช่การบริการด้านการดูแลรักษาพยาบาลเท่านั้น และมีความมุ่งหวังให้คำว่าบ้านของผู้ป่วยเป็นบ้านที่มีความเหมาะสมในทุกมิติ ประกอบด้วย 1) มิติด้านสุขภาพ 2) มิติด้านกิจกรรม 3) มิติด้านสังคม 4) มิติด้านสภาพแวดล้อม 5) มิติทางเทคโนโลยี (แผนภาพที่ 1)

แผนภาพที่ 1 มิติบ้านต้นแบบผู้ป่วยเรื้อรังและผู้สูงอายุ

บ้านต้นแบบ เป็นการจับหาบ้านที่มีความพร้อมเข้าร่วมโครงการเพื่อจัดกิจกรรมการพัฒนาสุขภาวะสำหรับผู้ป่วยเรื้อรังและผู้สูงอายุ โดยคำว่า บ้านต้นแบบ ได้ให้คำนิยามว่า คือบ้านที่อุดมด้วยสุขภาวะใน 5 มิติ ประกอบด้วย

1. มิติด้านสุขภาพ (Health) = H หมายถึง กิจกรรมที่ส่งเสริมด้านสุขภาพ การดูแลผู้ป่วยให้แข็งแรง มีสภาพร่างกายที่ดี มีอาสาสมัครคอยดูแลและให้คำปรึกษาด้านสุขภาพและลดความเสี่ยงในเรื่องของสุขภาพที่เกิดจากการผลัดตกหกล้ม หรือความไม่ปลอดภัย

2. มิติด้านกิจกรรม (Activities) = A หมายถึง การจัดกิจกรรมนันทนาการเพื่อความผ่อนคลาย หรือจัดหากิจกรรมช่วยฟื้นฟูสภาพร่างกายและจิตใจแก่ผู้สูงอายุประเภทติดเตียง เช่น กิจกรรมบำบัด เครื่องออกกำลังกายหรือช่วยการเคลื่อนไหว หรือนวัตกรรมช่วยสนับสนุนการดำเนินชีวิต

3. มิติด้านสังคม (การมีส่วนร่วมและมีปฏิสัมพันธ์) (Participation) = P หมายถึง การจัดกิจกรรมที่ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมทั้งสังคม และสามารถทำกิจกรรมร่วมกับคนในสังคมเช่น กิจกรรมตักบาตร กิจกรรมการร่วมงานประเพณีต่างๆ การเข้าร่วมประชุม

4. มิติด้านเทคโนโลยี (Program TOT) = P หมายถึง การจัดหาอุปกรณ์สื่อสารสำหรับผู้สูงอายุ กรณีมีเหตุฉุกเฉินต้องการได้รับความช่วยเหลือ

5. มิติด้านสภาพแวดล้อมหรือพื้นที่ (Yard) = Y หมายถึง การจัดให้มีพื้นที่ที่เหมาะสมและตอบสนองต่อความต้องการของผู้สูงอายุ หรือพื้นที่พักผ่อนที่ทำให้ผู้สูงอายุเกิดความผ่อนคลาย เช่น พื้นที่สีเขียว พื้นที่สร้างสรรค์ พื้นที่อิสระ เป็นต้น

โดยตัวชี้วัดการเป็น “บ้านต้นแบบ” คือ บ้านที่ผ่านการเป็นบ้านต้นแบบจะต้องมีกิจกรรม การจัดบริการหรือนวัตกรรมที่สะท้อนถึงการตอบสนองในระดับ 2-5 มิติ ขึ้นอยู่กับความพร้อม

การต่อยอดในครั้งนี้ นำเอาแนวคิดเรื่อง Home Ward และโครงการ TOT เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการทำให้เกิดบ้านต้นแบบ แต่ริเริ่มนำความคิดสร้างสรรค์ใหม่ๆ เข้าไปพัฒนาให้การดูแลมีมิติอื่นที่กว้างขวางขึ้นโดยไม่ได้เน้นที่มิติทางด้านสุขภาพร่างกายเพียงอย่างเดียว ดังนั้น นอกจากนวัตกรรมบ้านต้นแบบจะเป็นการต่อยอดจากสิ่งเดิมและโครงการเดิมที่ชุมชนมีแล้ว ยังเป็นการนำเอาสิ่งดีๆ ที่มีอยู่เข้ามารวมไว้ให้เป็นเรื่องเดียวกันและเป็นระบบการให้บริการที่ใหญ่ขึ้นและมีมิติของการให้บริการที่น่าสนใจมากขึ้น

ในส่วนนี้ ผู้เขียนจะไม่อธิบายกระบวนการทำงานเพราะได้กล่าวมาในตอนต้นแล้ว แต่ปรารถนาจะหยิบเอาเนื้อหาของโครงการเพื่อนำมาเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงการสะท้อนวิธีคิดในการทำงานว่า การทำโครงการบริการวิชาการนั้นไม่จำเป็นต้องทำจากศูนย์หรือคิดใหม่เสมอไป แต่จะต่อยอดได้นั้นก็ต้องอาศัยความเข้าใจรากฐานเดิมของที่ชุมชนมีอยู่ การศึกษาชุมชนอย่างลุ่มลึกจึงมีความสำคัญ นอกจากนี้ เดิมนั้นชุมชนมีการทำงานเรื่องของ Home ward อยู่ก่อนแล้วแต่บทบาทหลักของหน่วยงานด้านการศึกษาคือ การนำศาสตร์ หรือแนวคิดเข้ามาช่วยให้พื้นที่เห็นแนวทางและมีความเข้าใจในงานของตนเองมากขึ้น สิ่งที่เป็นหัวใจสำคัญของการบริการวิชาการแก่สังคมคือ เมื่อหน่วยงานด้านการศึกษาได้หยิบเอาแนวคิดมาเป็นเครื่องมือในการทำงาน ต้องมีการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดให้พื้นที่ได้เรียนรู้ร่วมกันไปด้วย และพื้นที่เองก็มีบทบาทในการสะท้อนว่าแนวคิดดังกล่าวนี้จะเหมาะสมหรือมีข้อจำกัดอย่างไรกับพื้นที่บ้าง

การเรียนรู้ที่สำคัญมากของชุมชนของโครงการนี้ เป็นสิ่งที่ผู้เขียนต้องการถ่ายทอดในงานชิ้นนี้ เมื่อพื้นที่ได้เรียนรู้แนวคิดเรื่องการจัดบริการที่บ้าน หรือ Home Care แล้ว ได้มีการสะท้อนแง่มุมที่น่าสนใจจากชุมชนแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1. มุมมองในเรื่อง “สิทธิ” และ “ความต้องการ” ของชุมชน

เดิมนั้นมีการกล่าวถึงกันมากกว่าการทำโครงการบริการวิชาการแก่สังคมนั้น เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการและปัญหาของชุมชนได้มากน้อยอย่างไร ผู้เขียนอยากให้มองเรื่องดังกล่าวเป็นเพียงแค่มุมมองหนึ่งเท่านั้นของการทำงาน แต่ไม่ยากให้หยิบเอามาเป็นคำสำคัญหลักของการดำเนินโครงการต่างๆ ในชุมชน และคนทำงานเองอาจต้องหันมาทบทวนด้วยว่า อะไรสำคัญระหว่างการจัดการบริการเพื่อตอบสนองความต้องการ กับการจัดการตามสิทธิของคนในชุมชน

ว่าด้วยเรื่อง ทุกคนมีสิทธิในการเข้าถึงบริการ หรือ แม้แต่สิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ โดยไม่ใช่เรื่องของการขอรับความช่วยเหลือหรือตอบสนองความต้องการอย่างเดียว ตัวอย่างในเรื่องนี้เห็นได้ชัดเจนจากการที่นักศึกษาและชุมชนเรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องการดูแลที่บ้าน (Home Care) ชุมชนได้สะท้อนให้เห็นว่า “เดิมทีเดิมนั้นพื้นที่ที่มีการจัดการบริการเชิงรุกจากเทศบาลและโรงพยาบาลลงไปเยี่ยมเยียนดูแลที่บ้านอยู่แล้ว แต่ต้องยอมรับว่า สังคมไทยมองเรื่องการรับความช่วยเหลือโดยเฉพาะเรื่องการดูแลแบบนี้ว่า เป็นเรื่องน่าอาย ยิ่งในรายที่เป็นผู้สูงอายุ ลูกหลานเกิดความรู้สึกว่าตนเองดูแลพ่อแม่ไม่ดีหรืออย่างไรทำให้คนนอกเข้ามาว่านุ้ย แม้ว่าจะเป็นบริการจากรัฐก็ตาม ดังนั้น จึงมีหลายครอบครัวที่เทศบาลเข้าไม่ถึง และมองว่าหากทำโครงการบ้านต้นแบบสุขภาวะแล้วจะไม่มีใครยอมเข้าร่วมโครงการ” ตัวอย่างนี้สะท้อนให้เห็นชัดเจนว่า คนในชุมชนไม่ได้มองเรื่องของการจัดการบริการดูแลที่บ้านว่าเป็นสิทธิของผู้ป่วย หรือเป็นเรื่องที่ทั้งชุมชนต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันแต่อย่างใด แต่มองผู้ป่วยหรือผู้สูงอายุเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลและเป็นปัญหาที่ครอบครัวจะต้องรับผิดชอบและจัดการปัญหาด้วยตนเอง การจัดการบริการดูแลที่บ้านโดยชุมชนเสมือนเป็นการตอกย้ำให้ครอบครัวเกิดความรู้สึกว่า เขาไม่สามารถจัดการปัญหานั้นได้จนต้องขอความช่วยเหลือจากรัฐ และในรายที่ไม่ต้องการก็จะปฏิเสธ โดยพบเห็นอยู่บ่อยครั้งในสังคมเมือง บางครอบครัวไม่ยินดีเปิดบ้านให้บุคลากร

จากเทศบาลหรือโรงพยาบาลได้เข้าไปเยี่ยมเยียนผู้ป่วย เพราะเกรงว่าสังคมจะมองในเชิงลบและถูกตำหนิเรื่อง ความไม่กตัญญู การเรียนรู้ที่เริ่มจากแนวคิดสะท้อนสถานการณ์จริงในชุมชน ทุกฝ่ายตัดสินใจแก้ปัญหาาร่วมกันโดย การประชาสัมพันธ์โครงการและเปิดกว้างให้ทุกครอบครัวสามารถสมัครเข้าร่วมโครงการตามความสมัครใจ แค่เพียงปรับเปลี่ยนรูปแบบจากการทำงานเชิงรุกและชี้เป้า ซึ่งทำให้ครอบครัวเกิดความรู้สึกว่าตนถูกมองเป็นปัญหา การเปิดรับสมัครนั้นทุกครอบครัวที่มีผู้สูงอายุติดเตียง เจ็บป่วยเรื้อรัง ผู้พิการ หรือแม้ว่าจะไม่มีผู้ป่วยก็มีสิทธิสมัครเป็นบ้านต้นแบบสุขภาพได้และจะมีป้ายสัญลักษณ์ ว่า “บ้านนี้อยู่แล้วมีความสุข” ลงไปติดที่หน้าบ้านแสดงว่าบ้านนี้เข้าร่วมโครงการตามสิทธิ ซึ่งได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี และเมื่อมีบ้านที่ติดป้ายไว้กระบวนกรปากต่อปากก็ช่วยเป็นสื่อกลางในการอธิบายต่อให้ชุมชนรับรู้ข่าวสารและเข้าใจในรูปแบบบริการที่ไม่เป็นทางการ

2. การจัดการพื้นที่ส่วนตัว หรือ “บ้าน” เป็นเรื่องละเอียดอ่อน

เรื่องการจัดการพื้นที่บ้านเป็นประเด็นที่ชุมชนมองว่า จัดการได้ยาก การสะท้อนวิธีคิดในเรื่องดังกล่าวถูกอธิบายไว้ก่อนหน้านี้ (ธัญญาภรณ์ จันทระเวช และ ญัฐพัชร สโรบล, 2559) ว่าการออกแบบ “บ้าน” ภายในหลักการของสุขภาพของคร่อมให้เป็นพื้นที่แห่งความสุขที่มากกว่าพื้นที่ทางกายภาพ ด้วยการจัดการเชิงระบบทั้ง 5 มิติดังกล่าวนั้นนับเป็น “การจัดการพื้นที่ทางสังคมอย่างมีส่วนร่วม” (social space& social shaping) ได้อย่างแท้จริง กล่าวคือ แนวคิดเรื่องพื้นที่ทางสังคมได้ให้ความเข้าใจต่อสำนึกเรื่องของพื้นที่ของผู้คนในแต่ละวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน จะมีวิธีจัดระบบและกฎเกณฑ์ไม่เหมือนกันพื้นที่จึงมีความหมายครอบคลุมตั้งแต่สถานที่บริเวณอาณาเขตทะเลาะบริเวณทะเลเช่นเดียวกับคำในภาษาอังกฤษที่อาจใช้คำว่า place, area, space, boundary, sphere เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ การออกแบบให้การจั้ดบริการที่บ้านของแต่ละบุคคลนั้นเป็นไปตามสภาพความรู้สึกนึกคิด ความต้องการ จึงเป็นเสน่ห์ของโครงการบ้านต้นแบบสุขภาพ และเรียกได้ว่าเป็นการจัดบริการตามสิทธิที่คำนึงถึงความต้องการได้อย่างลงตัว เป็นการพลิกโฉมการจัดบริการให้เป็นมากกว่าการเยี่ยมบ้านหรือการดูแลที่บ้านแบบธรรมดาทั่วไป แต่ทางเทศบาลร่วมกับทีมสหวิชาชีพได้ร่วมกันออกแบบว่า ผู้ป่วยเรื้อรังและผู้สูงอายุติดเตียงและ

ครอบครัว หรือ คนใดคนหนึ่งควรมีส่วนร่วมในการ เรียนรู้ปัญหาของตนเอง คิด ตัดสินใจ และสะท้อนความต้องการของตนเองภายใต้กรอบสภาวะ 5 มิติ ว่ามีความต้องการจะ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาสภาวะของตนเองให้เป็นไปในทิศทางไหน ดังนั้น การ จัดบริการของแต่ละบ้านนั้นจึงไม่มีรูปแบบที่ตายตัว ขึ้นอยู่กับสภาพบ้าน ภูมิหลัง ความ ต้องการ ผู้ป่วยเรื้อรังและผู้สูงอายุติดเตียงจึงเป็นศูนย์กลางหลักในการตัดสินใจว่าต้องการ ให้ทีมสหวิชาชีพสนับสนุนและช่วยเหลือในเรื่องใดที่จะทำให้เขามีความสุขในบ้าน ความมี อิสระในการเลือกเป็นสิ่งที่ทำให้งานนวัตกรรมประสบความสำเร็จ

โครงการนวัตกรรมนี้จึงเป็นสิทธิและทางเลือกของการรับบริการมากกว่าการ บริการตามสภาวะที่เป็น และเมื่อก้าวข้ามข้อจำกัดในเรื่องการมองมิติสุขภาพแล้วนั้นยังทำ ให้เกิดเครือข่ายในการดูแลผู้ป่วยเรื้อรังเพิ่มมากขึ้น เท่ากับว่า การดูแลผู้ป่วยเรื้อรังและ ผู้สูงอายุติดเตียงที่บ้านนั้นมีความเป็นทีมสหวิชาชีพมากขึ้นและสามารถเข้าถึงและแก้ไข ปัญหาได้มากกว่าแค่เรื่องสุขภาพ นอกจากนี้ มีผู้ป่วยเรื้อรังและผู้สูงอายุทั้งที่มีสถานะทาง เศรษฐกิจที่ดีหรือมีฐานะยากจนเข้าร่วมในโครงการนี้ได้ เพราะมีบริการที่ครอบคลุม 5 มิติ ให้เลือก นอกจากนวัตกรรมนี้จะช่วยแก้ไขปัญหาระยะสุขภาพแล้วยังช่วยให้เกิดโอกาส และสิทธิเท่าเทียมกันในชุมชน ซึ่งแตกต่างจากท้องถิ่นทั่วไปที่เน้นการสงเคราะห์หรือการ ช่วยเหลือในกรณีผู้ป่วยหรือผู้สูงอายุไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้หรือไม่มีครอบครัว ดูแล นอกจากนี้ นวัตกรรมนี้ทำให้เกิดระบบการดูแลที่บ้านและยกระดับเป็นบ้านต้นแบบ ซึ่งนับเป็นการพัฒนาความรู้ในเชิงวิชาการด้านผู้สูงอายุและในส่วนของการทำงานของ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ท้าทายเพราะไม่ได้ตอบสนองแค่เรื่องสุขภาพเท่านั้นแต่ยัง ตอบสนองบทบาทของท้องถิ่นเรื่องการยกระดับสภาวะของคนทุกกลุ่มเป้าหมายและเกิด คุณค่าทางด้านจิตใจ คือ การเกิดบ้านต้นแบบสะท้อนถึงระบบการดูแลผู้ป่วยที่บ้านที่มี ความสมบูรณ์แบบ ทำให้ผู้ป่วยและผู้สูงอายุเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจและมีความสุขที่ได้ อาศัยอยู่ที่บ้านและในชุมชนที่เป็นบ้านเกิดของตนเอง แม้ในยามเจ็บป่วยแต่ชุมชนมีการ จัดระบบการดูแลที่เป็นรูปธรรมและเป็นระบบที่เอื้อต่อการใช้ชีวิตที่เหมาะสมของผู้ป่วย เป็นคุณค่าทางจิตใจของคนไข้ที่เจ็บป่วยที่ไม่สามารถวัดได้เป็นตัวเงิน แต่เป็นคุณค่าทางจิตใจ ที่มีค่ามหาศาล เกิดคุณค่าแก่ระบบความสัมพันธ์ในครอบครัว การเกิดบ้านต้นแบบทำให้

ผู้ป่วยได้พักรักษาตัวกับครอบครัวที่บ้าน ช่วยคลายความกังวลของญาติผู้ป่วยที่ต้องไปดูแลผู้ป่วยที่โรงพยาบาลและครอบครัวยังรู้สึกอุ่นใจที่มีบริการของทางเทศบาลเข้ามาช่วยในการแบ่งเบาภาระ ทำให้สุขภาพจิตของสมาชิกในครอบครัวของผู้ป่วยดีขึ้นและส่งผลต่อความสัมพันธ์ของผู้ป่วยกับญาติที่ดีต่อกันด้วย จึงนับเป็นยกระดับของชุมชนตำบลเขาพระงามในเรื่องของการดูแลที่บ้านอย่างมีความสุขภาวะ

ดังนั้น ความเป็นนวัตกรรมของโครงการดังกล่าวคือ การจัดบริการที่มองครอบคลุมทุกมิติของสุขภาวะแต่ไม่ได้เหมารวมการจัดบริการแบบเบ็ดเสร็จหากแต่คำนึงถึงการจัดการพื้นที่ส่วนตัวแบบมีส่วนร่วมของผู้ใช้บริการ ตัวชี้วัดความสำเร็จไม่ได้อยู่ที่ว่า ทำได้ครอบคลุมทั้งตำบลหรือไม่ สำเร็จไปแล้วก็หลังคาเรือน แต่ให้ความหมายในเรื่องของการมีส่วนร่วมและการตัดสินใจร่วมกันในการจัดการบ้านต้นแบบเสียมากกว่าว่าเมื่อทำแล้วผู้ให้บริการมีความสุขหรือไม่อย่างไร ถ้าคนทำงานบริการวิชาการแก่สังคมเข้าใจและให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน จะเห็นได้ว่า ตัวชี้วัดความสำเร็จของโครงการมันมีความหมายมากกว่าแค่จำนวนหรือปริมาณของผลผลิตที่เกิดขึ้น การมีส่วนร่วมโดยเฉพาะอย่างยิ่งการร่วมกันออกแบบและกำหนดคุณค่าและความหมายที่ปรารถนาให้เกิดขึ้นในการทำงานนั้น ช่วยสร้างให้เกิดปฏิสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างทีมงาน โดยรวมเอาสถาบันการศึกษาที่ต้องพยายามเริ่มจากการเป็น “คนนอก” ให้สามารถเป็น “คนใน” และเกิดการยอมรับ ไว้วางใจในการทำงานร่วมกัน ทำให้โครงการสามารถพัฒนาและดำเนินไปได้อย่างไร้ขีดจำกัด

บทสรุป

การเรียนรู้จากงานบริการวิชาการแก่สังคม (Service Learning) ผ่านประสบการณ์ภาคสนามที่ได้นำเสนอไปนั้น ต้องการให้เกิดแง่มุมใหม่ๆ ในการคิดทบทวนเรื่องการทำโครงการบริการวิชาการแก่สังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างกระบวนการเชิงบวกให้เกิดขึ้นในพื้นที่และการพิจารณาถึงการกำจัดเงื่อนไขในเรื่องของเวลาไม่ให้เป็นอุปสรรคและเป็นตัวขัดขวางให้โครงการบริการวิชาการฉาบฉวยจนเกินไป อย่างไรก็ตาม กระบวนการในเชิงบวกนั้นเป็นเรื่องที่ทุกฝ่ายที่ลงไปทำงานในพื้นที่ต้องค่อยๆ ทำความ

เข้าใจและเรียนรู้ร่วมกัน โดยหลักของบริบทแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกัน กระบวนการที่ตายตัวจึงเป็นเรื่องที่ไม่สามารถยอมรับได้แต่สามารถเรียนรู้ได้ และจำเป็นต้องสร้างให้เกิดการเรียนรู้ด้วย จึงจะเรียกได้ว่า เป็น Service Learning ที่แท้จริง นอกจากนี้ การเริ่มถอดคิดเกี่ยวกับตัวชี้วัดโครงการบริการวิชาการแก่สังคมในมิติของคุณค่าและความหมายที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันเป็นเรื่องพยายามสะท้อนในบทความวิชาการฉบับนี้ โดยมุ่งหวังให้ประสบการณ์จริงจากภาคสนามเป็นเครื่องมือในการอธิบายด้วยว่า การทำโครงการบริการวิชาการแก่สังคมนั้นมีมิติของความสำเร็จที่ซ่อนแฝงอยู่ใน “วิธีคิด” ที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน ตัวอย่างเช่น เรื่องสิทธิกับความต้องการ อย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่จะช่วยอธิบายการประยุกต์ใช้ทฤษฎีอย่างชัดเจนผ่านมุมมอง ความเชื่อและบริบทของสังคม และสิ่งเหล่านี้คือคุณค่าของห้องเรียนชุมชนที่ห้องเรียนแบบ Passive และตำราอาจไม่ได้ถูกเขียนไว้ โครงการบริการวิชาการแก่สังคมจึงมีคุณค่าและความหมายมากกว่าการวัดด้วยความสำเร็จของโครงการเพียงอย่างเดียว แต่การเรียนรู้ระหว่างกระบวนการทำงานเป็นมุมมองที่นำไปสู่การพัฒนางานบริการวิชาการแก่สังคมอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- ศุภรัตน์ รัตนมุขย์. (2556). รายงานการวิจัยเรื่อง การเรียนรู้ด้วยการบริการสังคมกับการสร้างความเป็นพลเมืองใส่ใจสังคม. สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธัญญาภรณ์ จันทรวะ และณัฏฐพัชร สโรบล. (2559). นวัตกรรมสุขภาพชุมชน : การร่วมสร้างพื้นที่แห่งความสุขในบ้านต้นแบบผู้ป่วยเรื้อรังและผู้สูงอายุ. เอกสารประชุมวิชาการเรื่องนวัตกรรมในการสร้างเสริมสุขภาพ. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- ณัฏฐพัชร สโรบล. (2558). จากห้องเรียนสู่บทเรียนรู้การเรียนการสอนที่เน้นการคิดและการลงมือปฏิบัติ (Active Learning). กรุงเทพฯ. จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์.
- Clayton, L.H. (2006). Concept Mapping: An Effective, active teaching learning model. Nursing Education Perspective.

Ehrlich, T. (1996). Barbara Jacoby and Associates. Service-Learning in Higher Education: Concepts and Practices. San Francisco.CA: Jossey-Bass.